

است. مراد از مسائل زنان، آن دسته مسائل فقهی است که در تقابل با مسائل مردان قرار می‌گیرد نه مسائل ویژه زنان چون «دماء ثلاثه».

طرح مسئله زن در دوران معاصر، ذهن عالمان دینی را از جهات مختلف به خود مشغول داشته و هر جریان فکری به گونه‌ای به این موضوع پرداخته است. یکی از جنبه‌هایی که جریان سنتی دینی بدان پرداخته، استخراج تفاوت‌ها میان زن و مرد از متون دینی است؛ این گونه کتاب‌ها با عنوان الفروق تدوین شده است؛ لذا معرفی و تحلیل این کتاب‌ها می‌تواند برای بررسی تحول دیدگاه‌ها در مسئله زن، گام نخست به حساب آید؛ البته چنین آثاری هم در میان شیعیان تحریر شده و هم در میان اهل سنت. موضوع این مقاله، گزارشی تحلیلی از این گونه نوشته‌ها در شیعه است.

مطالب این مقاله در سه قسمت ارائه می‌گردد:

- معرفی اجمالی کتاب‌های الفروق؛

- فهرست تفاوت‌های زن و در مرد؛

- تحلیل و بررسی تفاوت‌ها.

اینک به طرح و بررسی این محورها می‌پردازیم.

معرفی اجمالی کتاب‌های الفروق^۱

تاکنون کتاب‌هایی در معرفی تفاوت‌های زن و مرد در فقه تحریر شده است که نویسنده بر موارد ذیل دست یافته است:

۱. الفروق بین المرء والمرأة، حاج سیدعلی مولانا تبریزی، ۱۳۷۹ ق/ ۱۳۳۸ ش، ۲۳۴ ص، جیبی، فارسی.

نویسنده در این کتاب ۱۷۱ تفاوت فقهی میان زنان و مردان را براساس کتب فقهی گردآورده، آن را متن قرار داده است؛ ضمن آنکه در پاورقی شواهد و ادله آن را از روایات و یا استدلال‌های فقهی ذکر کرده است.

۱. چون در این نوشته، تفاوت‌ها براساس فقه امامیه بررسی می‌شود، آثار معرفی شده نیز مربوط به فقه امامیه می‌باشد؛ البته در میان اهل سنت نیز آثاری در این زمینه تألیف شده است؛ مانند: سعد بن شاعر بن عوض الحریمی؛ الاحکام التي تخالف فيها المرأة الرجل؛ ریاض: دارالعلم، ۱۹۹۵ م.

گزارش تحلیلی از کتب

الفروق بین الرجل والمرأة

مهدی مهریزی

فقه اسلامی، امروزه با دوگونه چالش روبروست: یکی چالش در مسائل کهن فقهی و دیگری چالش در حوزه مسائل مستحدثه و جدید.

چالش در مسائل کهن و سنتی، در پنج محور کلی قابل دسته‌بندی است:

۱. مسائل زنان؛

۲. اقلیت‌های مذهبی؛

۳. مسائل حقوق بشر؛

۴. مجازات‌های اسلامی؛

۵. مسائل مربوط به فرق مذهبی.

در بخش مسائل مستحدثه و جدید، دو حوزه بیش از بقیه با چالش روبروست:

۱. مسائل اقتصادی از قبیل نظام بانکی، معاملات جدید و ...؛

۲. مسائل پزشکی از قبیل مرگ مغزی، تشریح، پیوند اعضا و

چنان‌که در این فهرست یاد شد، حوزه مسائل زنان یکی از چالش‌های جدید فقه اسلامی و فقه شیعی است.

نگاه بیرونی به آرا و دیدگاه‌های فقهی در مسائل زنان، حکایت از فراز و نشیب‌های بسیار دارد. بررسی این موضوع باتوجه به پراکندگی مسائل زنان در ابواب فقهی، امری دشوار

در مقدمه کتاب نوشته است:

آورده شده در این کتاب از شماره ۳۲ تا ۱۱۳ در حوزه فقه و به سود مردان است؛ به دیگر سخن تفاوت های فقهی که بر حسب ظاهر به سود مردان است، ۸۳ مورد است. نویسنده در مقدمه کتاب آورده است:

لا ینذهب الی وهمک ایها القاری الکریم ان الباعث لی علی تألیف هذا الکتاب هو الازراء بالمرأة والحط من کرامتها کیف وقد اوصانا الله تعالی فی کتابه المجید بها وامرنا بمراعاتها وصیانتها وحفظ ما فرض لها من حقوق ... وانما غرضی من تألیفہ بیان ان المرأة هی لیست کالرجل فی نظر الدین الاسلامی الخنیف بل ولا عند العقلاء البشر والمحققین کما أنها لیست مثله فی الخلقة والطبایع والعادات فلا تستحق ما يستحقه الرجل من منصب ومقام فلا يجوز لها ان تعدد حدودها وتخرج من دائرتها وتق فی صف الرجل جنباً إلى جنب کما یزعمه الطغام، لانها اضعف منه قوی وعقلاً واول منه نصیباً وحظاً.^۷

در ضمیمه این کتاب، دو نوشته دیگر از همین نویسنده با این عناوین به چاپ رسیده است:

- قالوا فی المرأة قدیماً وحديثاً، ۵۲ صفحه.

در این نوشته دیدگاه های مربوط به زن را از قرآن، پیامبران، امامان شیعه، حکما، ادبا و دانشمندان، شعراء، زنان، متخصصان، سیاستمداران و بیگانگان از دین، آورده است. - عظات بالغة، ۲۳ صفحه.

این رساله حاوی ۲۲ موعظه از افراد گوناگون است و اختصاص به حوزه زنان ندارد.

۴. بررسی تمایزهای فقهی زن و مرد، محسن جهانگیری، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۵، وزیری، ۴۱۶ ص، فارسی. نویسنده پس از مقدمه ای در تبیین مسئله، کتاب را به پنج بخش تقسیم کرده، ذیل هر کدام، فصولی آورده است.

بخش اول با عنوان «ضرورت ها»، به بررسی عدالت و مساوات و نسبت آن دو و جانبداری اسلام از عدالت اختصاص دارد. بخش پنجم را در پاسخ به پاره ای شبهات سامان داده است

۲. الفروق بین المرء والمرأة، ص ۲.

۳. مزایای زن و مرد در اسلام، ص ۲.

۴. همان، ص ۳.

۵. همان، ص ۱۵.

۶. مطبعة الحیدری، تهران، ۱۳۹۲ ق، ۱۲۴ ص.

۷. فوارق بین الرجل والمرأة: تکوینیة وتشریعیة، ص ۴-۵.

چندی قبل در تحت عنوان الفرق بین المرء والمرأة فی نظر الشرع، مقداری از فروع متفرقه در ابواب کتب فقهیه را که تدریجاً در اوقات مطالعه و مباحثه به نظم رسیده بود، گردآوری کرده و به دلیل هریک از آنها که فقه های عظام رضوان الله علیهم از آیات و اخبار و قواعد مستنبطه از عقل و نقل در مقام استدلال ذکر کرده اند، اجمالاً اشاره نموده و در این صدد بودم که تجدیدنظر کرده، رساله فوق الذکرا طبع و نشر نموده، مورد استفاده برادران دینی قرار دهم.^۲

۲. مزایای زن و مرد در اسلام، سید ابوالفضل نبوی قمی، [بی تا]، [بی جا]، وزیری، فارسی.

نویسنده در دیباچه کتاب می نویسد:

در آبان ۱۳۵۴ شش سال پس از فراغ از مسوده کتاب که در مشهد بودم، کتابی یافتم به نام الفروق تألیف مرحوم حجت السلام آقای حاج سیدعلی مولانا تبریزی.^۳ ظاهر امر آن است که اصل نگارش در سال ۱۳۴۸ شمسی پایان یافته است و تاریخ پایان دیباچه نیز بدان صراحت دارد.^۴ در پایان کتاب تاریخ قیدشده با تعبیر «وقوع التألیف والنشر ببلدة قم» و سال ۱۳۹۱ ق/ ۱۳۵۷ ش رقم خورده است.^۵ نویسنده در این کتاب، تفاوت های زن و مرد را در اسلام در زمینه های حقوقی، طبیعی و دینی در ۱۶۰ بند تنظیم و تحلیل کرده است.

در مقدمه کتاب، نویسنده وجود اختلاف در جهان کبیر و سایر موجودات و جهان انسانی و میان افراد بشر را بازگو می کند تا به تفاوت های زن و مرد می رسد؛ آن گاه مستندات این اختلاف را از آیات قرآنی بر شمرده، به بیان فلسفه آن می پردازد. پس از مقدمه در فصل نخست، معامله بشر با زنان را در تاریخ تشریح کرده، در فصل های دوم تا پنجم امتیازات زن و مرد را در سه حوزه عبادات، معاملات، سیاسات و معاشرت بیان می کند.

۳. فوارق بین الرجل والمرأة تکوینیة وتشریعیة،^۶ محمد الرضی الرضوی، تهران: مطبعة الحیدری، ۱۳۹۲ ق، ۱۲۴ ص، عربی.

نویسنده در این کتاب، تفاوت های زن و مرد را در ۱۱۶ عنوان طرح کرده و برای هریک، شاهد و دلیلی از متون دینی آورده است.

این تفاوت ها در حوزه های تکوینی و تشریعی و به نفع مردان و زنان باهم مطرح شده است. می توان گفت: تفاوت های

و پس از اشاره به تفاوت های خلقتی زن و مرد در دوازده عنوان، شبهات تفاوت قصاص، دیات و حجاب را پاسخ گفته است.

در بخش دوم و سوم، به بررسی تفاوت های فقهی زنان و مردان در دو حوزه تکالیف و حقوق می پردازد و تفاوت های فقهی را برپایه کتاب جواهر الکلام استخراج و نقد و بررسی کرده است. نویسنده در این دو بخش، برخی از تفاوت های موجود را نقد می کند و برخی را می پذیرد.

بخش چهارم به مقایسه تکالیف و حقوق زنان و مردان می پردازد و حاصل مباحث بخش های دوم و سوم است و نتایج حاصله را در دو عنوان تفاوت های مرد و زن به عنوان دو جنس و تفاوت های زن و مرد به عنوان زن و شوهر جمع بندی کرده، معتقد است: تعداد تفاوت ها اندک است و آن هم با توجه به تفاوت های خلقتی، عادلانه می باشد.

تعداد تفاوت های تکلیفی و حقوقی زن و مرد که نویسنده در بخش های دوم و سوم مطرح کرده است، ۵۱ مورد می باشد که پس از نقد و بررسی، نویسنده تعدادی از تفاوت را پذیرفته، آن را عادلانه می داند.^۸

فهرست تفاوت های زن و مرد

در چهار اثر معرفی شده، تعداد تفاوت ها به ترتیب از این قرار بود: ۱۷۱، ۱۶، ۱۱۶ و ۵۱.

و چنین نیست که تفاوت های مذکور در این چهار کتاب، مکرر باشد؛ بدین معنا که آمار کتاب نخست، مشتمل بر دیگر کتاب ها نیز باشد، ولی عمده تفاوت ها در کتاب اول گرد آمده است؛ البته از نظر توضیح و بررسی و ذکر ادله و مستندات، این آثار یکسان نیستند.

در اینجا فهرست تفاوت ها را براساس کتاب اول، یعنی الفروق بین المرء والمرأة ذکر می کنیم که بیشترین تعداد را جمع کرده است:

۱. تفاوت در تنجس آب چاه به بول مرد و زن؛

۲. تفاوت در میزان نزع آب چاه بین زن و مرد؛

۳. استحباب استبراء برای مرد نه زن؛

۴. تفاوت بین خروج رطوبت مشتبه از مرد و زن؛

۵. تفاوت میان خروج رطوبت مشتبه پس از انزال منی؛

۶. تفاوت علایم تشخیص منی در مرد و زن؛

۷. تفاوت میان بول پسر شیرخوار و دختر شیرخوار؛

۸. تفاوت در ریختن آب وضو برای شستن دست؛

۹. تقدم غسل مرد بر زن در صورت اغتسال از یک ظرف؛

۱۰. تفاوت در مدت ازاله موی زهار؛

۱۱. کراهت ترک خضاب و زیور برای زن و نه مرد؛

۱۲. تفاوت در گرفتن ناخن؛

۱۳. استحباب تراشیدن سر برای مردان؛

۱۴. تفاوت در استعمال عطر؛

۱۵. تفاوت در استعمال روغن برای سر و صورت؛

۱۶. غسل جمعه در سفر؛

۱۷. عیادت مریض؛

۱۸. تشییع جنازه؛

۱۹. اولی بودن مرد به امور میت؛

۲۰. غسل میت زن برای زن و مرد برای مرد؛

۲۱. تفاوت در غسل مرده زن و شوهر برای یکدیگر؛

۲۲. تفاوت در قطعات استحبابی کفن؛

۲۳. گذاشتن جنازه مرده مرد و زن در یک تابوت؛

۲۴. استحباب نعش قرار دادن برای جنازه زن بعد از غسل تا دفن؛

۲۵. تفاوت در ایستادن برای نماز میت؛

۲۶. تفاوت در گذاردن جنازه مرد و زن نسبت به امام؛

۲۷. تفاوت در گذاشتن مرد و زن در قبر؛

۲۸. تفاوت در پوشیدن قبر؛

۲۹. تفاوت حکم در گذاردن زن و مرد در قبر از سوی بستگان؛

۳۰. تفاوت در حرمت پاره کردن لباس در مرگ بستگان

برای مرد و نه زن؛

۳۱. تفاوت در مقدار پوشش در نماز؛

۳۲. تفاوت حکم استعمال طلا برای مرد و زن؛

۳۳. تفاوت در حکم پوشیدن لباس حریر؛

۳۴. نادیده گرفتن نجاست لباس زن پرستار کودک؛

۳۵. کراهت لباس بلند برای مرد برخلاف زن؛

۳۶. کراهت چارقند برای مرد برخلاف زن؛

۳۷. کراهت پوشیدن کفن برای مرد در حال ایستادن

برخلاف زن؛

۳۸. کراهت ترک زینت برای زن در نماز برخلاف مرد؛

۳۹. استحباب اذان برای مرد برخلاف زن؛

۴۰. کراهت نماز زن و مرد در یک محل؛

۴۱. تفاوت ایستادن زن و مرد در نماز؛

۸. همچنین برخی از نویسندگان در بخشی از کتاب های خود، مواردی از تفاوت ها را آورده اند؛ مانند: شیرین عبادی و محمد ضمیران، سنت و تجدد در حقوق ایران؛ صص ۲۳۵-۲۳۶ و ۲۴۶-۲۵۰.

۴۲. تفاوت حالت دست های زن و مرد در نماز؛
۴۳. تفاوت قرائت زن و مرد در نمازهای جهریه؛
۴۴. تفاوت در کیفیت رکوع زن و مرد؛
۴۵. تفاوت در نحوه رفتن به سجده؛
۴۶. تفاوت در نحوه سجده؛
۴۷. تفاوت در نحوه برخاستن از سجده؛
۴۸. تفاوت در نحوه نشستن در تشهد و سلام؛
۴۹. تفاوت در نحوه خبر کردن کسی در نماز برای زن و مرد؛
۵۰. فضیلت نماز خواندن زن در خانه به جای مسجد؛
۵۱. تفاوت حکم حضور زن و مرد در نماز جماعت؛
۵۲. تفاوت ایستادن زن و مرد پشت سر امام در نماز جماعت؛
۵۳. عدم جواز امامت جماعت زن برای مردان؛
۵۴. جواز وجود حایل در نماز جماعت برای زنان؛
۵۵. کراهت سر برداشتن زنان از رکوع و سجده پیش از مردان؛
۵۶. عدم وجوب نماز جمعه بر زن؛
۵۷. عدم وجوب نماز عید فطر و قربان بر زن؛
۵۸. جواز پرداخت خمس از سوی زن به شوهر برخلاف مرد؛
۵۹. جواز پرداخت زکات از سوی زن به شوهر برخلاف مرد؛
۶۰. وجوب قضای نماز و روزه بر ولی مرد و نه زن؛
۶۱. تفاوت در کفاره جماع در ماه رمضان برای مرد و زن؛
۶۲. مشروط بودن حج مستحبی زن به اذن شوهر؛
۶۳. جواز نیابت از حج برای مردی که به حج نرفته، برخلاف زن؛
۶۴. تفاوت در لباس احرام زن و مرد؛
۶۵. استحباب تلبیه بلند برای مرد برخلاف زن؛
۶۶. حرمت پوشاندن سر در احرام برای مرد برخلاف زن؛
۶۷. حرمت پوشیدن صورت برای زن در احرام برخلاف مرد؛
۶۸. جواز استظلال در احرام برای زن برخلاف مرد؛
۶۹. استحباب داخل شدن کعبه برای مرد، برخلاف زن؛
۷۰. شرط ختنه برای صحت طواف مرد، برخلاف زن؛
۷۱. استحباب استلام حجرالاسود برای مرد برخلاف زن؛
۷۲. استحباب هروله در سعی برای مرد برخلاف زن؛
۷۳. عدم جواز کوچ از منی قبل از طلوع برای مرد برخلاف زن؛
۷۴. حکم زن فقط تقصیر و حکم مرد حلق یا تقصیر؛
۷۵. جواز بلند گفتن تکبیرات منی برای مرد و کراهت آن برای زن؛
۷۶. وجوب جهاد بر مرد؛
۷۷. عدم جواز کشتن اسرای زن؛
۷۸. تفاوت در نحوه بیعت مردان و زنان؛
۷۹. سهم بری مردان از غنایم جنگی برخلاف زنان؛
۸۰. گرفتن جزیه از مرد کافر نه زن کافر؛
۸۱. کفاره قطع مو در مصائب برای مرد برخلاف زن؛
۸۲. کفاره خراش صورت یا کندن مو در مصیبت برای زن برخلاف مرد؛
۸۳. کفاره پاره کردن گریبان در مرگ اولاد و زن برای مرد، برخلاف زن؛
۸۴. لزوم کفاره بر مرد در صورت ازدواج با زن در عده؛
۸۵. کفاره اکراه شوهر بر جماع در احرام برای مرد برخلاف زن؛
۸۶. کفاره جماع در حال حیض برای مرد؛
۸۷. منوط بودن نذر زن به اذن شوهر؛
۸۸. منوط بودن قسم زن به اذن شوهر؛
۸۹. عدم جواز قضاوت زن؛
۹۰. تفاوت در تعداد شهود نزد قاضی؛
۹۱. عدم نفوذ شهادت زن در حقوق الله مانند رؤیت هلال؛
۹۲. استحباب تجارت برای مرد و نه زن؛
۹۳. لزوم استبراء کنیز برای خریدار در صورت مرد بودن فروشنده؛
۹۴. عدم تملک مرد نسبت به زنانی که نکاح با آنها جایز نیست، برخلاف زن؛
۹۵. جواز ربا میان پدر و فرزند برخلاف مادر و فرزند؛
۹۶. تفاوت سن بلوغ پسر و دختر؛
۹۷. تفاوت علایم رشد در پسر و دختر؛
۹۸. جواز وصایت به مرد برخلاف زن؛
۹۹. اثبات بخشی از مال وصیت شده با شهادت یک زن و نه مرد؛
۱۰۰. جواز ازدواج صغیر و صغیره برای پدر و جد پدری برخلاف مادر؛
۱۰۱. شرطیت اذن پدر در ازدواج دختر برخلاف مادر؛
۱۰۲. کراهت ازدواج مرد آزاد با کنیز برخلاف زن آزاد؛
۱۰۳. جواز ازدواج موقت مرد مسلمان با اهل کتاب برخلاف زن مسلمان؛
۱۰۴. بقاء ازدواج مرد کتابی اگر مسلمان شود، برخلاف زن؛
۱۰۵. جواز استمتاع مرد از کنیز بدون عقد، برخلاف زن؛
۱۰۶. جواز تعدد زوجات برای مرد، نه زن؛
۱۰۷. حرمت خواهر و مادر مفعول در لواط با مرد برخلاف لواط با زن؛

- ۱۰۸ . تفاوت حکم نسبت دادن زنا به زن و یا شوهر کر و لال؛
- ۱۰۹ . عدم جواز فسخ از دواج با زن آزاد در صورت آزادی برده برخلاف زن؛
- ۱۱۰ . بطلان ازدواج در مرض موت قبل از دخول برای مرد برخلاف زن؛
- ۱۱۱ . تفاوت حکم فسخ نکاح برای زن و شوهر پس از عقد و دخول در صورت دیوانه شدن؛
- ۱۱۲ . تفاوت حکم فسخ زن و شوهر در صورت احراز نابینایی یا اقعاد قبل از عقد؛
- ۱۱۳ . وجوب تمکین بر زن برخلاف مرد؛
- ۱۱۴ . تفاوت در نشوز زن و مرد؛
- ۱۱۵ . لزوم نفقه بر مرد؛
- ۱۱۶ . وجوب ختنه پسر نه دختر؛
- ۱۱۷ . تفاوت در حضانت کودک؛
- ۱۱۸ . وجوب نفقه اولاد بر پدر و نه مادر؛
- ۱۱۹ . حق طلاق برای مرد؛
- ۱۲۰ . عدم پذیرش شهادت زنان در اجرای طلاق؛
- ۱۲۱ . لزوم عده برای زن؛
- ۱۲۲ . عدم جواز ازدواج برای زن در دوران عده؛
- ۱۲۳ . حق رجوع در عده برای مرد و نه زن؛
- ۱۲۴ . در طلاق خلع حق رجوع با مرد نیست، ولی با رجوع زن در بذل، طلاق رجعی می شود؛
- ۱۲۵ . لزوم ترک زینت برای زن در وفات شوهر، برخلاف مرد؛
- ۱۲۶ . حرمت زوجه باظهار مرد، و نه زن؛
- ۱۲۷ . جواز ایلاء برای مرد؛
- ۱۲۸ . نسبت زنا به زن و عدم قدرت بر اثبات موجب لعان برای مرد و نه زن؛
- ۱۲۹ . فضیلت بیشتر آزاد کردن بنده مرد تا زن؛
- ۱۳۰ . کراهت ذبح برای زنان؛
- ۱۳۱ . تفاوت ارث فرزندان؛
- ۱۳۲ . تفاوت حکم ارث بری زن و مرد در طلاق دادن در حال مرض و فوت مرد با همان مرض در یکسال؛
- ۱۳۳ . تفاوت ارث بری برادران و خواهران پدری با برادران و خواهران مادری؛
- ۱۳۴ . تفاوت ارث زن و شوهر از یکدیگر؛
- ۱۳۵ . عدم ارث بری زن از اعیان و عقار؛
- ۱۳۶ . حبوه از آن پسر بزرگ تر؛
- ۱۳۷ . تقدم پسر عموی ابوی بر عموی پدری برخلاف دختر عموی ابوی نسبت به دختر عموی پدری؛
- ۱۳۸ . اجرای حد بر مرد زانی به حالت عریان و ایستاده و زن به حالت نشسته و از روی لباس؛
- ۱۳۹ . دفن مرد تا کمر و زن تا سینه در رجم؛
- ۱۴۰ . جواز کشتن زن و زناکننده با همسر، برای مرد، برخلاف زن؛
- ۱۴۱ . سنگینی حد مرد زانی جوان نسبت به زن زانی در زانی محصنه؛
- ۱۴۲ . سنگینی حد قواد مرد، نسبت به زن قواد؛
- ۱۴۳ . سنگینی حد مرتد فطری مرد، نسبت به زن مرتد؛
- ۱۴۴ . اثبات قتل فقط با شهادت مردان؛
- ۱۴۵ . تفاوت قصاص زن و مرد؛
- ۱۴۶ . ارث بری حق قصاص از سوی خویشاوندان پدری و نه خویشاوندان مادری؛
- ۱۴۷ . تفاوت دیه نفس زن و مرد؛
- ۱۴۸ . تفاوت دیه اعضا برای مرد و زن؛
- ۱۴۹ . دیه در قتل خطایی بر خویشاوندان پدری و نه خویشاوندان مادری؛
- ۱۵۰ . تفاوت در الفاظ سلام برای زن و مرد؛
- ۱۵۱ . کراهت ابتدا به سلام برای زن و نه مرد؛
- ۱۵۲ . عدم کراهت حرف زدن مرد با زن به خلاف زن؛
- ۱۵۳ . جواز خروج و استعمال عطر برای مرد، برخلاف زن؛
- ۱۵۴ . تفاوت در حکم چگونگی راه رفتن مرد و زن؛
- ۱۵۵ . عدم کراهت راه رفتن مرد از وسط جاده برخلاف زن؛
- ۱۵۶ . کراهت خروج از خانه برای زن؛
- ۱۵۷ . کراهت سوار شدن بر زین برای زن؛
- ۱۵۸ . کراهت نشستن در جای زن برای مرد و نه زن؛
- ۱۵۹ . کراهت نشستن در طبقه فوقانی برای زن؛
- ۱۶۰ . تقسیم کارها به خارج و داخل برای مرد و زن؛
- ۱۶۱ . سرپرستی خانواده به عهده مرد؛
- ۱۶۲ . تقدم هدیه دختران بر پسران؛
- ۱۶۳ . نیکی به مادر افضل از پدر؛
- ۱۶۴ . عدم کراهت تصدیق مرد، برخلاف زن؛
- ۱۶۵ . کراهت مشاوره با زن؛
- ۱۶۶ . عدم جواز تقلید از زن؛
- ۱۶۷ . مرد هر چه مسن تر کامل تر و زن هر چه مسن تر ناقص تر؛

۲. مزایای مرد به صورت غیر الزامی: ۳۱ مورد، شماره‌های: ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۸، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۲، ۵۰، ۵۱، ۵۵، ۶۵، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۵، ۹۲، ۹۸، ۱۰۲، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۴، ۱۶۵ و ۱۶۹.

۳. مزایای زن به صورت الزامی: ۳۵ مورد، شماره‌های: ۳۰، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۴۳، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۴، ۶۶، ۶۸، ۶۹، ۷۳، ۷۶، ۷۷، ۸۰، ۸۳، ۸۴، ۹۳، ۹۴، ۹۹، ۱۰۹، ۱۱۱، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۶، ۱۲۸، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۸، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳ و ۱۴۹.

۴. مزایای زن به صورت غیر الزامی: ۲۲ مورد، شماره‌های: ۳، ۴، ۵، ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۲۱، ۲۴، ۲۸، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۵۴، ۵۶، ۵۷، ۷۴، ۱۵۱، ۱۵۸، ۱۶۲ و ۱۶۳.

۵. تفاوت‌های تکوینی: چهار مورد، شماره‌های: ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰ و ۱۷۱.

۶. سایر موارد: ۲۴ مورد.

جایجایی حکم: ۱۶ مورد، شماره‌های: ۶، ۸، ۱۴، ۲۰، ۲۲، ۲۳، ۲۵، ۴۱، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۲ و ۱۵۰. موارد مبهم: ۸ مورد، شماره‌های: ۲۶، ۲۷، ۲۹، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۲۴، ۱۳۷ و ۱۳۹.

ج) از میان این چهار محور، آنچه مورد چالش و گفتگو در حوزه مطالعات زنان است، محور نخست می‌باشد؛ یعنی مزایای مرد به صورت الزامی. جالب است توجه گردد که این مزایا حدود $\frac{1}{3}$ کل تفاوت‌های فقهی میان زن و مرد را تشکیل می‌دهد و اگر سایر که ۲۴ مورد است، از جمع ۱۷۱ کسر شود، نسبت تفاوت‌های به سود مردان از مجموع تفاوت‌ها ۳۵٪ می‌شود.

فهرست مزایای الزامی به نفع مرد بدین شرح است:

۱. تفاوت در تنجس آب چاه به بول مرد و زن؛

۱۶۸. زیادتی صبر زن در برابر قوه شهوانی؛

۱۶۹. تفاوت در خصال اخلاقی زن و مرد؛

۱۷۰. تفاوت زن و مرد در ایلاد و استیلاد؛

۱۷۱. شهوت و حیای مرد کمتر از زن.

تحلیل و بررسی تفاوت‌ها

در این قسمت از مقاله، دو گونه دسته‌بندی که در این تفاوت‌ها معنادار است، بیان می‌شود؛ سپس فهرستی از آن دسته تفاوت‌ها که امروزه مورد چالش و گفتگو در حوزه مطالعات زنان است، ارائه می‌گردد و در پایان، به روند تغییر این دیدگاه‌ها در فقه در دوره جدید اشاره خواهد شد.

الف) در کتاب الفروق بین المرء والمرأة، ابواب فقهی را مبنای تنظیم قرار داده، بر همان پایه جلورفته است و در آخر، برخی تفاوت‌ها در حوزه اخلاق و آداب و نیز تفاوت‌های تکوینی را آورده است؛ بر این اساس می‌توان گفت: تفاوت‌های فهرست شده در کتاب الفروق بین المرء والمرأة در شش حوزه کلی بدین صورت تنظیم شده است:

۱. عبادات^۹ [شامل طهارت، نماز، خمس، زکات، روزه، حج، جهاد] ۸۰ مورد، شماره ۱-۸۰.
۲. معاملات [شامل کفارات، نذر، قسم، قضاء، شهادت، تجارت، حج، وصیت، نکاح، طلاق،ظهار، ایلاء، لعان، صید، ذباحت، میراث] ۵۷ مورد، شماره ۸۱-۱۳۷.
۳. احکام [شامل حدود، قصاص، دیات] ۱۲ مورد، شماره ۱۳۸-۱۴۹.
۴. اجتهاد و تقلید ۱ مورد، شماره ۱۶۶.
۵. اخلاق و آداب ۱۸ مورد، شماره ۱۵۰-۱۶۶ و ۱۶۹.
۶. تفاوت‌های تکوینی چهار مورد، شماره ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰ و ۱۷۱.

ب) اگر این تفاوت‌ها را براساس نفع زن و مرد و نیز الزامی بودن و غیر الزامی^{۱۰} بودن تقسیم کنیم، این نتیجه حاصل می‌گردد:

۱. مزایای مرد به صورت الزامی: ۵۴ مورد، شماره‌های: ۱، ۲، ۷، ۱۹، ۳۱، ۵۳، ۶۲، ۶۳، ۶۷، ۷۸، ۷۹، ۸۱، ۸۲، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۸، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۵، ۱۲۷، ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۴۰، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۳، ۱۶۱ و ۱۶۶.

۹. ابواب کتب فقهی را در سه عنوان کلی عبادات، معاملات و احکام دسته‌بندی می‌کند: عبادات، معاملات و احکام. مراد از عبادات کارهایی است که قصد قربت در آنها شرط است؛ مراد از معاملات اموری است که به قراردادهای مردم برمی‌گردد، خواه یک طرفه باشد و یا چند طرفه، و مراد از احکام، اموری است که اجرای آن در اختیار حاکم است.

۱۰. مراد از نفع مرد یا زن در این جا آن است که حکم شرعی برای یکی از آن دو، اختیار بیشتر، تسهیل و یا اولویتی منظور کرده باشد که در مورد دیگری نیست؛ و مراد از الزام، وجوب یا حرمت در حوزه احکام تکلیفی و صحت، بطلان، شرطیت و سببیت در حوزه احکام وضعی است. مراد از غیر الزامی، استحباب و یا کراهت است.

۲. تفاوت در میزان نرح آب چاه بین زن و مرد؛
۳. تفاوت میان بول پسر شیرخوار و دختر شیرخوار؛
۴. اولی بودن مرد به امور میت؛
۵. تفاوت در مقدار پوشش در نماز؛
۶. عدم جواز امامت جماعت زن برای مردان؛
۷. مشروط بودن حج مستحبی زن به اذن شوهر؛
۸. جواز نیابت از حج برای مردی که به حج نرفته، برخلاف زن؛
۹. حرمت پوشیدن صورت برای زن در احرام برخلاف مرد؛
۱۰. تفاوت در نحوه بیعت مردان و زنان؛
۱۱. سهم بری مردان از غنایم جنگی برخلاف زنان؛
۱۲. کفاره قطع مو در مصائب برای مرد برخلاف زن؛
۱۳. کفاره خراش صورت یا کندن مو در مصیبت برای زن برخلاف مرد؛
۱۴. کفاره اکراه شوهر برای جماع در احرام برای مرد برخلاف زن؛
۱۵. کفاره جماع در حال حیض برای مرد؛
۱۶. منوط بودن نذر زن به اذن شوهر؛
۱۷. منوط بودن قسم زن به اذن شوهر؛
۱۸. عدم جواز قضاوت زن؛
۱۹. تفاوت در تعداد شهود نزد قاضی؛
۲۰. عدم نفوذ شهادت زن در حقوق الله مانند رؤیت هلال؛
۲۱. جواز ربا میان پدر و فرزند برخلاف مادر و فرزند؛
۲۲. تفاوت سن بلوغ پسر و دختر؛
۲۳. تفاوت علایم رشد در پسر و دختر؛
۲۴. جواز ازدواج صغیر و صغیره برای پدر و جد پدری برخلاف مادر؛
۲۵. شرطیت اذن پدر در ازدواج دختر برخلاف مادر؛
۲۶. جواز ازدواج موقت مرد مسلمان با اهل کتاب برخلاف زن مسلمان؛
۲۷. بقاء ازدواج مرد کتابی اگر مسلمان شود، برخلاف زن؛
۲۸. جواز استمتاع مرد از کنیر بدون عقد، برخلاف زن؛
۲۹. جواز تعدد زوجات برای مرد، نه زن؛
۳۰. بطلان ازدواج در مرض موت قبل از دخول برای مرد برخلاف زن؛
۳۱. تفاوت حکم فسخ زن و شوهر در صورت احراز نابینایی یا اقعاد قبل از عقد؛
۳۲. وجوب تمکین بر زن برخلاف مرد؛

۳۳. تفاوت در نشوز زن و مرد؛
 ۳۴. لزوم نفقه بر مرد؛
 ۳۵. وجوب نفقه اولاد بر پدر و نه مادر؛
 ۳۶. عدم پذیرش شهادت زنان در اجرای طلاق؛
 ۳۷. لزوم عده برای زن؛
 ۳۸. عدم جواز ازدواج برای زن در دوران عده؛
 ۳۹. حق رجوع در عده برای مرد و نه زن؛
 ۴۰. لزوم ترک زینت برای زن در وفات شوهر، برخلاف مرد؛
 ۴۱. جواز ایلاء برای مرد؛
 ۴۲. تفاوت ارث فرزندان؛
 ۴۳. تفاوت ارث زن و شوهر از یکدیگر؛
 ۴۴. عدم ارث بری زن از اعیان و عقار؛
 ۴۵. حبوه از آن پسر بزرگ تر؛
 ۴۶. جواز کشتن زن و زنا کننده با همسر، برای مرد، برخلاف زن؛
 ۴۷. اثبات قتل فقط با شهادت مردان؛
 ۴۸. تفاوت قصاص زن و مرد؛
 ۴۹. ارث بری حق قصاص از سوی خویشاوندان پدری و نه خویشاوندان مادری؛
 ۵۰. تفاوت دینه نفس زن و مرد؛
 ۵۱. تفاوت دینه اعضا برای مرد و زن؛
 ۵۲. جواز خروج و استعمال عطر برای مرد، برخلاف زن؛
 ۵۳. سرپرستی خانواده به عهده مرد؛
 ۵۴. عدم جواز تقلید از زن.
- (د) این تعداد تفاوت ها که مبنای داوری در حوزه مسائل زنان قرار می گیرد، امروزه در گفتمان های جدید فقهی مورد بحث و بررسی و نقد و تجدیدنظر قرار گرفته است. به نظر می رسد ظرفیت فقه اسلامی به گونه ای است که به راحتی می توان به گفتگو و بحث در این موارد پرداخت. در اینجا برای نشان دادن این امر به برخی از آرا و فتاوی جدید فقهی که با آرای گذشته تفاوت دارد، اشاره می کنیم تا دانسته شود که نمی توان درباره فقه، قضاوتی عجولانه داشت.
- اگر به دقت بنگریم، از این ۵۴ تفاوت، موضوع دو مورد آن امروزه در فقه متفی شده و از کتب فقهی حذف شده است؛ این دو مورد عبارتند از:
۱. تفاوت در تنجس آب چاه به بول زن و مرد (ش ۱)؛^{۱۱}
 ۱۱. آنچه داخل پراتر می آید، اشاره به شماره فهرست تفاوت های الزامی به نفع مرد است.

دینی و فقهی مربوط به زن را در یک منظومه فکری و قانونی ارائه کنند.

۱۲. ر. ک به: آیت الله جناتی؛ رساله توضیح المسائل، ج ۱، ص ۵۰۵، مسئله ۲۷۷۳.
- آیت الله معرفت؛ احکام شرعی، ص ۱۲۷.
- آیت الله صانعی؛ مجمع المسائل؛ ج ۱، ص ۴۵۷، مسئله ۱۵۳۸.
۱۳. آیت الله صانعی؛ فصلنامه متین، ش ۲، ص ۲۰-۲۱ و مجمع المسائل؛ ج ۱، ص ۵۴۶، مسئله ۱۷۸۱.
- آیت الله جناتی؛ توضیح المسائل؛ ج ۲، ص ۱۳۹.
- آیت الله سیدمحمدحسین فضل الله؛ قراءه جدیدة لفقہ المرأة الحقوقی؛ صص ۳۲-۳۳ و ۷۳. معرفت؛
۱۴. آیت الله صانعی؛ بررسی فقهی شهادت زن در اسلام؛ ص ۱۰۵-۱۰۶.
۱۵. همان، ص ۱۰۷-۱۲۶.
۱۶. آیت الله صانعی؛ مجمع المسائل؛ ج ۱، ص ۳۳۵، مسئله ۱۱۶۲.
۱۷. ر. ک به: آیت الله صانعی؛ رساله عملیه؛ ص ۵۱۴؛ مسئله ۹۲ و فصلنامه متین، ش ۲، ص ۱۱.
- ر. ک به: آیت الله معرفت؛ احکام شرعی؛ ص ۱۳۷ و الفکر الاسلامی؛ ش ۳ و ۴، ص ۵۹-۵۸.
۱۸. آیت الله صانعی؛ رساله توضیح المسائل؛ ص ۳۹۲، مسئله ۲۳۷۸ و ماهنامه پیام زن، ش ۶۴، ص ۱۰.
- آیت الله معرفت؛ احکام شرعی؛ ص ۱۳۴.
- آیت الله جناتی؛ رساله عملیه؛ ص ۵۳۲.
- آیت الله فضل الله؛ الندوة؛ ج ۹، ص ۷۴۰؛ المسائل الفقهية؛ ج ۱، ص ۱۶، مسئله ۲۰.
۱۹. ر. ک به: آیت الله صانعی؛ رساله توضیح المسائل؛ ص ۳۹۳؛ مسئله ۲۳۸۲؛ و ماهنامه پیام زن، ش ۶۴، ص ۹.
- آیت الله معرفت؛ مجله دادرسی؛ ش ۲۳، ص ۸۵ (مرداد ۱۳۷۶).
۲۰. آیت الله سیدمحمدحسین فضل الله؛ قراءه جدیدة لفقہ المرأة الحقوقی؛ ص ۶۱-۶۳.
۲۱. آیت الله صانعی؛ بررسی فقهی شهادت زن در اسلام؛ ص ۱۰۶.
۲۲. آیت الله صانعی؛ مجمع المسائل؛ ج ۱، ص ۵۲۴، مسئله ۱۷۲۴ و «ارث زن از شوهر در صورت انحصار؛ فقه و زندگی، ش ۵.
۲۳. آیت الله صانعی؛ همان، مسئله ۱۷۲۶.
۲۴. آیت الله صانعی؛ بررسی فقهی شهادت زن در اسلام؛ ص ۲۱۲-۲۱۴.
۲۵. «برابری قصاص زن و مرد مسلمان و غیرمسلمان»؛ فقه و زندگی، ش ۲ و نیز ر. ک به: مجمع المسائل؛ ج ۱، ص ۵۶۸، مسئله ۱۸۴۲.
۲۶. آیت الله صانعی؛ رساله عملیه؛ ص ۵۱۵، مسئله ۱۰۱ و فقه الثقلین؛ کتاب القصاص، صص ۱۶۲-۲۰۶ و ۲۰۸-۲۳۰. نیز ر. ک به: فصلنامه متین، ش ۲، ص ۲۶؛ مجمع المسائل، ج ۱، ص ۵۶۸، مسئله ۱۸۴۲ و «برابری دیه زن و مرد، مسلمان و غیرمسلمان»؛ فقه و زندگی، ش ۳.
۲۷. آیت الله صانعی؛ مجمع المسائل؛ ج ۱، ص ۵۸۷، مسئله ۱۸۸۸.
۲۸. آیت الله صانعی؛ رساله عملیه؛ ص ۶، مسئله ۲ و فصلنامه متین، ش ۲، ص ۲۰.
- آیت الله معرفت؛ احکام شرعی؛ ص ۱۰.
- آیت الله جناتی؛ رساله توضیح المسائل؛ ج ۱، ص ۶۲، مسئله ۷.
- آیت الله سیدمحمدحسین فضل الله؛ الندوة؛ ج ۸، ص ۶۲۹-۶۳۰ و قراءه جدیدة لفقہ المرأة الحقوقی؛ ص ۶۶.

۲. تفاوت در میزان نزع آب چاه بین زن و مرد (ش ۲).
- جهت این امر آن است که امروز به اتفاق تمام فقیهان، آب چاه معتصم است و حکم آب قلیل را ندارد؛ البته این دگرگونی در رأی، از زمان علامه حلی در قرن هشتم در فقه راه یافته است.
- برخی از این موارد، از لواحق مسئله حجاب است که از مسلمانی می باشد؛ مانند شماره های ۵، ۶ و ۱۰.
- به جز این پنج مورد، موارد دیگری که امروزه رأی مخالف دارد، به صورت فهرست وار عبارتند از:
 ۱. منوط بودن نذر زن به اذن شوهر (ش ۱۶)؛ ۱۲
 ۲. عدم جواز قضاوت زن (ش ۱۸)؛ ۱۳
 ۳. تفاوت در تعداد شهود نزد قاضی (ش ۱۹)؛ ۱۴
 ۴. عدم نفوذ شهادت زن در حقوق الله مانند رویت هلال (ش ۲۰)؛ ۱۵
 ۵. جواز ربا میان پدر و فرزند برخلاف مادر و فرزند (ش ۲۱)؛ ۱۶
 ۶. تفاوت سن بلوغ پسر و دختر (ش ۲۲)؛ ۱۷
 ۷. شرطیت اذن پدر در ازدواج دختر برخلاف مادر (ش ۲۵)؛ ۱۸
 ۸. تفاوت حکم فسخ زن و شوهر در صورت احراز نایبانی یا ابعاد قبل از عقد (ش ۳۱)؛ ۱۹
 ۹. وجوب تمکین بر زن برخلاف مرد (ش ۳۲)؛ ۲۰
 ۱۰. عدم پذیرش شهادت زنان در اجرای طلاق (ش ۳۶)؛ ۲۱
 ۱۱. تفاوت ارث زن و شوهر از یکدیگر (ش ۴۳)؛ ۲۲
 ۱۲. عدم ارث بری برای زن از اعیان و عقار (ش ۴۴)؛ ۲۳
 ۱۳. اثبات قتل فقط با شهادت مردان (ش ۴۷)؛ ۲۴
 ۱۴. تفاوت قصاص زن و مرد (ش ۵۰)؛ ۲۵
 ۱۵. تفاوت دیه نفس زن و مرد (ش ۵۰)؛ ۲۶
 ۱۶. تفاوت دیه اعضا برای مرد و زن (ش ۵۱)؛ ۲۷
 ۱۷. عدم جواز تقلید از زن (ش ۵۴)؛ ۲۸
- تحلیل این موارد هفده گانه، ظرفیت فقه اسلامی را برای اجتهادهای نو و جدید در همان قالب های متعارف و رایج فقهی نشان می دهد؛ چرا که نزدیک به ۱۳ از آرای مشهور گذشته، در زمانی کمتر از بیست سال مورد بازنگری و تجدیدنظر قرار گرفته است. امید است فقیهان با استخراج و تحلیل مبانی فقه زنان، بتوانند در زمانی نه چندان دور، آرای